

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/**RUSUH** Uşak University the Journal of
Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

December/Aralık 2021, 1 (2): 224-241

rusuhdergisi@usak.edu.tr

Dini Gün ve Geceleri Tespitte Yöntem Problemi

Method Problem In Detecting Religious Days And Nights

Nihat Tosun

Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Lecturer, PhD., Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Jurisprudence

Uşak, Turkey

nihat.tosun@usak.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0001-8081-8627>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 30.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17.12.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

Cilt/Volume: 1

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Pages: 224-241

Atıf/Cite as: “Dini Gün ve Geceleri Tespitte Yöntem Problemi [Method Problem In Detecting Religious Days And Nights]”. *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi- Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 1/2 (Aralık 2021): 224-241.

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2021 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

DİNİ GÜN VE GECELERİ TESPİTTE YÖNTEM PROBLEMİ***Öz**

İslam insan odaklı olan dünya hayatını düzenleyip temin etmek için gönderilmiş ilahi bir nizamdır. İnsanın ihtiyacı olan inanç, ibadet ve muamelât ile ilgili maddi manevi hükümler manzumesidir. Yükümlülük noktasında insanı gücü dâhilinde ve kaldırabileceği oranda sorumlu tutmuştur. Evrensellik özelliğinin gereği gerek ibadetler ve gerekse muamelelerde vakit düzenlemesini ilgilendiren hususlarda her seviyedeki insanın anlayıp idrak edebileceği ve uygulayabileceği genel ölçüler ve yöntemler belirlemiştir. Sorumluluk noktasında hiçbir mükellefin itirazına ve bahane üretmesine meydan vermeyecek bir sistem koymuştur. Meselâ; namaz ibadetinin sorumluluk sebebi ve noktası olan vakitlerin girişini güneşin hareketlerine bağlayıp onun hareketlerine göre düzenlerken, oruç, hac, kurban ve diğer bazı muamelelerde hilâlin hareketlerine bağlı olarak ibadet vakitlerini tanzim etmiştir. Vakıtların tespit edilmesi bağlamında dinî gün ve gecelerin tespiti ve tayininde bazı yöntem farklılıkları gündeme gelmiştir. Bu farklılıklar ve etkileri erken dönemden günümüze zaman zaman araştırmalara ve ilmi çalışmalara konu olmaktadır. Çalışmamızda dini gün ve gecelerin tespitindeki yöntem farklılığını değerlendireceğiz.

Anahtar Kelime: Vakıt, İbadet, Muamelât, Hilâl, Yöntem,

METHOD PROBLEM IN DETECTING RELIGIOUS DAYS AND NIGHTS**Abstract**

Islam is a divine order that has been sent to regulate and organize human-oriented worldly life. It is a set of material and spiritual provisions related to belief, worship, and treatment that people need. At the point of liability, it has held people responsible within borders of their power and to the extent that they can bear it. Due to its universality, Islam has determined general measures and methods that can be understood, comprehended and applied by people at all levels in matters concerning the arrangement of time in both worship and treatment. It has established a system that will not allow any amenable to object and make excuses at the point of responsibility. For example; while it is connecting the beginning of the prayer times, which is the reason and point of the responsibility of the prayer, to the movements of the sun and arranging it according to its movements, it arranged other types of worship such as fasting, pilgrimage, sacrifice depending on the movements of the crescent. In the context of determining the times, some method differences have come up in the determination and specification of religious days and nights. These differences and their effects have been the subject of research and scientific studies time to time from the early period to the present. In our study, we will evaluate the method difference in the determination of religious days and nights.

Keywords: Time, Worship, Treatment, Crescent, Method.

* Bu makale, Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde 1989 senesinde hazırlanan "Rü'yet-i Hilal" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Kâinat belli bir sistem ve ölçü dâhilinde yaratılmıştır. Ortaya konan sistem ve ölçü de her kesimden insan tarafından anlaşılıp uygulanabilecek bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda gökyüzünde her gün müşahede ettiğimiz güneşi ve her gece şekilden şekle girişini ibretle seyrettiğimiz ayı, zamanı belirlemenin, vakitleri tayin ve tespit etmenin ölçüsü ve esası kabul etmiştir. Kur ‘an-ı Kerîm’de güneşin vakitlerin tayininde ölçü alınması ile ilgili olarak şöyle buyrulmuştur; *“Gündüzün güneşin zevalinden (öğle vakti batıya kaymasından) gecenin karanlığı basıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.”*¹ Ayın (hilâlin) vakitlerin tayininde ölçü olarak alınması ile ilgili olarak da şöyle buyurmaktadır: *“Sana gökyüzündeki hilâllerin, (hilâl şeklinde doğan yeni ayların) durumundan sorarlar. De ki: Onlar insanların vakitlerini, özellikle hac ibadetinin vaktini belirten ölçülerdir.”*² Bir diğer ayet-i Kerime’de şöyle buyrulur: *“Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmemiz için ona (aya) bir takım menziller takdir eden O dur. Allah bunları, ancak bir gerçeğe (ve hikmete) binaen yaratmıştır. O, bilen bir kavme ayetlerini açıklamaktadır.”*³ Bu hususta Hz. Peygamber (sav) de şöyle buyurmuşlardır: *“Muhakkak ki Allah gökyüzündeki hilâlleri vakti belirlemenin ölçüleri kılmıştır. Hilâl’i gördüğünüz zaman oruca başlayın ve yine onu gördüğünüz zaman oruca son verip bayram yapınız ...”*⁴ Dinî kaynakların belirttiği gibi namaz ibadetinin sorumluluk noktası olan vakitlerin girişini güneşin hareketlerine bağlarken oruç, hac, kurban ve diğer bazı muamelelerde vakitlerin tespitini ve dinî gün ve gecelerin belirlenmesini hilâlin hareketlerine bağlamıştır.

Gökyüzünde yörüngesinde seyreden ayın halleri bizlere farklı şekillerde yansımaktadır. Güneşin battığı istikametlerden doğan ve ilk defa görünen yeni ay (hilâl), ilk doğduğu gün sicim gibi incecik kavisli bir çizgi halinde görünürken, her geçen gece biraz daha irileşip kalınlaşmakta ve on dördüncü gece de dolunay haline (bedir) ulaşmaktadır. Daha sonra tekrar geriye sarıp incelmeye ve noksanlaşmaya başlayarak Kur’ân-ı Kerîm’in benzetmesiyle eğri hurma dalı gibi kavisli bir hale dönmektedir.⁵ Her gece şahit olduğumuz gökyüzündeki ayın bu serencamının, şekilden şekle değişmesinin ve farklılaşmasının sebep-i hikmeti insanların işlerinin sağlıklı bir şekilde yürümesi, sayısız menfaatlerinin elde edilebilmesi için gerekli olan zamanlama,

¹ İsrâ Sûresi 17/78; Âyeti tefsir eden müfessirler bu âyet-i kerîmenin beş vakit namazın vakitlerine işaret ettiğini ifade etmektedirler. Meselâ; Âyetteki “güneşin zevali” ifadesi ile öğle ve ikinci namazlarının, “gecenin karanlığı” ifadesi ile de yatsı ve akşam namazlarının vaktine işaret etmektedir. “Fecr” kelimesi ile de sabah namazının vaktini işaret etmektedir.

² Bakara Sûresi 2/189.

³ Yûnus Sûresi 10/5.

⁴ Hadîsin farklı rivayetleri için bk: Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Daru’s Sadır, ts), 4/23; Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-Sââtî, *Bulûğul-Emânî*, (Fahru’r Rabbani Matbaası, ts), 4/247; Ahmet b. Hanbel Müsned’inde ravilerinin “sika” güvenilir olduğunu söylemiştir. Bk: Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 2/163.

⁵ Yâsîn Sûresi 36/39.

vakitlerin tayin ve tespitidir. İnsanların günlük hayatını doğrudan ilgilendiren hilâlin konumundaki bu farklılık bazı dünyevi işleri ilgilendirirken, diğer yandan dinî ahkâmı ve özellikle ibadetlerle ilgili dinî gün ve geceleri tespitinde belirleyici bir özellik taşımaktadır. Biz de çalışmamızda Müslüman toplumların hayatında, özellikle ibadetlerle ilgili hususlarda önemli bir yeri olan, İslâm coğrafyalarında zaman zaman gündeme taşınıp tartışma konusu yapılan, dinî gün ve gecelerin tespiti ile ilgili problemi ele almaya ve aydınlatmaya çalışacağız.

1. Dinî Gün ve Geceler

İslâm bazı zaman dilimlerini diğerlerinden üstün ve mübârek kılmıştır. Mübârek kılınan gün ve geceler, dinî yönden özel önemi olan, kutsal sayılan gün ve geceler demektir. Çeşitli sebeplerle mübârek sayılan birçok gün ve geceden bahsetmek mümkündür. Meselâ; Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *"Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur."*⁶ Ayette haram olan dört aydan, yani Allah'ın Teâlâ katında diğerlerinden daha değerli dört aydan haber verilmektedir. Bu haram aylar: Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarıdır. Bu aylarda işlenen amellerin sevap ve günahları diğer aylardan daha fazla ağırlıklı kabul edilmiş ve savaşlar haram kılınmıştır.

Diğer bir âyet-i kerîmede: *"Ramazan ayı, öyle bir aydır ki, o ayda insanlara doğru yolu gösteren ve açık âyetleri cami olup hak ile bâtılın arasını ayıran Kur'an-ı Azîm nâzil olmuştur."*⁷ Buyurarak Ramazan ayının farkını ve faziletini haber vermektedir. Yine bu mübârek ay içerisinde bulunan Kadir gecesini ile ilgili; *"Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? Kadir gecesini, bin aydan daha hayırlıdır. Melekler ve Ruh (Cebrâil) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner."*⁸ Buyurarak bu gecenin faziletine işaret buyurmaktadır. Bir diğer âyette de bu mana teyit edilerek şöyle buyurur; *"Hakikat, biz onu mübârek bir gecede indirdik. Gerçek, biz (onunla kâfirlerin uğrayacakları azâbı) haber vericileriz. Her hikmetli iş o mübârek gecede ayırt edilir, (rızk, ecel, iyi ve şerden ibaret bütün işler bu gecede yazılır)."*⁹ Bu âyette geçen mübârek geceden maksadın Kadir gecesini veya Berat gecesini olduğuna dair rivâyetler vardır. Ancak âlimlerin çoğunluğuna göre Kadir gecesini işareti daha kuvvetle muhtemeldir.

Hz. Peygamber (sav): *"Ya Rabbi! Recep ve Şâban ayını bizlere bereketli eyle, Ramazan-ı şerife de ulaşmayı nasip eyle"* diye dua ederek mübârek üç aylar diye bilinen Recep ve Şâban ve Ramazan aylarını yüceltmıştır. Mübârek geceler ve kandiller de Hz. Peygamber'in (sav) dua ettiği bu üç aylara serpiştirilmiştir. Şöyle ki:

1. Regaip Gecesi, Recep ayının ilk cuma gecesidir.
2. Mi'rac Gecesi, Recep ayının 27. Gecesidir.
3. Berat gecesini, Şâban ayının 15. Gecesidir.
4. Kadir gecesini, Ramazan ayının 27. Gecesidir.

5. Mevlid kandili de üç ayların içinde olmamasına rağmen kandil gecelerinden kabul edilmiştir. Mevlid kandili Rebûlevvel ayının 12. gecesidir.

⁶ Tevbe Sûresi 9/36.

⁷ Bakara Sûresi 2/185.

⁸ Kadr Sûresi 97/1-4.

⁹ Duhân Sûresi 44/3-4.

Dinî gün ve gecelerin başında Ramazan ve Kurban bayramı günleri ile kurban bayramından önceki gün olan Zilhicce ayının dokuzu arefe günü ve gecesi gelmektedir. Zira hac ibadetinin en büyük rüknü olan Arafat vakfesi bu gün eda edilmektedir.

Ayrıca mübarek gün ve gece olarak, Muharrem ayının ilk on gecesi, her haftanın Perşembeyi Cumaya bağlayan gecesi ve şûra günü ve gecesi de ifade edilmektedir.¹⁰

2. Dinî Gün ve Geceleri Belirleme Yöntemi

Vakitleri belirli ibadetlerin farz veya sünnet olarak terettüp edebilmesi ancak sebep kabul edilen vaktin tespiti ve girmesi ile mümkündür. Onun için ibadetlerde vakitlerin tayin ve tespiti sorumluluklar açısından önem arz etmektedir. Bu önemine binaen erken dönemlerden günümüze kadar bu alandaki çalışmalar hiç eksik olmamıştır. Bu çalışmalar kapsamında namaz gibi birtakım ibadetlerin vaktinin girişi ve belirlenmesi güneşin hareketlerine bağlı olarak yapılırken, Ramazan orucu, hac ve kurban ibadetleri gibi bazıları da hilâlin hareketlerine ve durumuna bağlı olarak yapılmıştır. Güneşin hareketlerine bağlanan vakitlerin tayin ve tespitinde âlimler arasında bir ihtilaf söz konusu değildir. Güneşin hareketlerini gözlemleyerek veya astronomik hesaplarla vakitlerin belirlenmesinin câiz olduğunda ittifak edilmiştir.¹¹ Ancak hilâlin hareketlerine bağlanan vakitlerin tayin ve tespitinde âlim ve müçtehitler ihtilaf etmiş ve farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu konuların başında Ramazan, Şevval ve Zilhicce ayları gibi bünyesinde Ramazan orucu, hac ve kurban ibadetlerini barındıran ayların başlangıcını tespit yöntemi gelmektedir.

Araştırmalara göre bu hususta iki farklı görüşün ortaya çıktığı görülmektedir. Birinci görüşe göre bu ibadetlerin vakitleri rü'yet-i hilâl veya ayın sayısını otuza tamamlama yöntemi ile belirlenir. İkinci görüşe göre ise astronomik verilere ve hesaplama yöntemine göre belirlenir.

2.1. Birinci Yöntem:

Birinci yönteme Ramazan, Şevval, Zilhicce vb. aylar gibi oruç, hac ve bayram ibadetlerini bünyesinde bulunduran vakitlerin belirlenmesinde hilâlin hakikaten bulunmasını esas almıştır. Dört mezhep imamının ve onlar gibi düşünen âlimlerin çoğunluğunun (cumhurun) bu görüşüne göre, hüküm koyucu ilâhî irade, hicrî ayların başlangıç alâmeti ve ölçüsü olarak yeni doğan hilâlin tespitini kabul etmiş ve bu konuda başka bir ölçü de belirtmemiştir. Ramazan, Şevval Zilhicce vb. aylar gibi oruç, hac ve bayram ibadetlerini doğrudan ilgilendiren zamanlamayı ayarlamada ölçü ve yöntem olarak hilâlin hakikaten bulunmasını esas almıştır. Hakikaten bulunma da ya gözle bizzat görerek (rü'yet-i hilâl) veya görme imkânı yoksa içinde bulunulan kamerî ayı otuza tamamlama yöntemiyle gerçekleşmektedir. Cumhur bu görüşlerini fıkıh kaynaklarında hadîs ve icmâ delilleri ile temellendirmiştir.¹² Hz. Peygamberden (sav) nakledilen

¹⁰ Nihat Tosun, *İbadet Esasları* (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 226.

¹¹ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Mısır: Mustafa Halebî Matbaası, 1966), 2/387; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Mirâtü'l-mefâtih* (İslahü'l-Metabi Matbaası, b.y. t.s.).

¹² Bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/387; Ali el-Kârî, *Mirâtü'l-mefâtih*, 2/502; İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-Muqaddimât* (Beyrut: Daru's-Sadır, t.s.), 2/38; Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb* (Beyrut: Daru'l-Fikir, t.s.), 6/280; el-Askalânî Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Bârî* (Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, t.s.), 4/98; Muvaffakuddîn Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdis İbn Kudâme, *el-Muğnî eş-Şerhu'l-kebîr* (Beyrut: Daru Kitabü'l-Arabî, 1972), 3/26; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-*

pek çok rivayet bu hususu yoruma ihtiyaç bırakmayacak şekilde açıklamıştır. Bazı örneklerini şöyle zikretmek mümkündür.

Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuşlardır:

(لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْا الْهَيْلَالَ وَ لَا تَفْطُرُوا حَتَّى تَرَوْهُ فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَقْبِرُوا لَهُ)

“Hilâli görünceye kadar oruç tutmayınız, onu görmeden de iftar edip bayram yapmayınız. Eğer ufukta kapalılık olur da göremezseniz onu takdir ediniz. (yani içinde bulunulan ayı otuz güne tamamlayınız).¹³ Müslim'in rivayetinde de:

(إِذَا رَأَيْتُمُ الْهَيْلَالَ فَصُومُوا وَ إِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَافْطُرُوا فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَصُومُوا ثَلَاثِينَ يَوْمًا)

“Hilâli gördüğünüz zaman oruç tutunuz ve onu gördüğünüz zaman iftar edip bayram yapınız. Eğer hava kapalı olur da hilâl görülmez ise, orucu otuz gün tutunuz.”¹⁴ buyrulmuştur. Sahîh-i Müslim'de ve diğer hadîs kitaplarında benzer lafızlarla rivayet edilmiştir. ¹⁵ Yine Buhârî'nin rivayet ettiği bir diğer hadîs-i şerifte de Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur:

(صُومُوا لِرُؤْيَيْهِ وَ افْطُرُوا لِرُؤْيَيْهِ فَإِنْ غَبِيَ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ)

“Hilâli gördüğünüz için oruç tutun, onu gördüğünüz için iftar edip bayram yapın. Eğer ufuk kapalı olur da (hilâli) görmezseniz Şaban ayını (otuza) tamamlayınız.” Bir diğer rivayette ise şöyle buyurmuşlardır:

(الشَّهْرُ تِسْعَ وَ عِشْرُونَ لَيْلَةً فَلَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْهُ فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ)

“Ay yirmi dokuz gecedir, onu (hilâli) görmedikçe oruç tutmayın, ufuk kapalı olur da hilâli görmezseniz sayıyı (içinde bulunduğunuz ayı) otuza tamamlayınız.”¹⁶

Hadîs kaynaklarımızda konu ile ilgili pek çok rivayet mevcuttur. Bütün rivayetler benzer manayı ifade ederek, yeni doğan hilâlin tespitinde yöntemin “rü'yet-i hilâl” olduğunu belirtmektedir. Konu fıkıh kaynaklarında açık ve net şekilde ifade edilmektedir. Uzatmamak adına fikhî nasları nakletmeyip sadece yerlerine işaretle yetineceğiz.¹⁷

2.2. İkinci Yöntem:

kınâ' an (metn)il-İknâ (Kahire Mektebetü'n-Nasri'l Hadîs, t.s), 2/316; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî (Riyad: y.y., 1381), 25/133.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 2/229.

¹⁴ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), 2/726.

¹⁵ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, 2/229; Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, 2/759; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvaţta'*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf (Kahire: y.y., 1382/1962),1/286; Hadîs-i şerifte geçen “ğumme” kavramı hadîsin farklı rivayetlerinde benzer manayı ifade eden (hilâl kapandı, gizlendi, görünmez oldu gibi) lafızlarla rivayet edilmiştir.

¹⁶ Hadîs ve benzeri rivayetler için bk: Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, 2/229; Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, 2/759; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf (Kahire: y.y., 1382/1962), 4/133.

¹⁷ Bk: İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/387; Ali el-Kârî, *Mirķâtü'l-mefâtîh*, 2/502; İbn Rüşd, *el-Muķaddimât*, 2/38; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* 6/280; el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 4/98; İbn Kudâme, *el-Muġnî eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/26; el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an (metn)il-İknâ* 2/316; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, 25/133.

Yeni hilâlin tespitinde ikinci yöntem ise, ilim ve teknolojiden faydalanarak astronomik veriler doğrultusunda hesaplama yoluyla hicri ayların başlangıcını belirlemektir. Şâfiî ulemasından kadı Ebû Âsım el-Abbâdî (ö. 458), Ahmet el- Kalyûbî(ö. 1069), İmam Sübkî (ö. 771), Hanefî ulemasından Kazanlı Hârûn b. Bahâiddîn b. Sübhân el-Kazanî el-Mercânî (ö. 1306),¹⁸ Reşît Rızâ (ö. 1354) vb. ile son dönemlerde geleneksel-çağdaş ayırımında kendisini çağdaş diye nitelendiren bazı fıkıhçıların ve âlimlerin ileri sürdüğü bir görüştür.¹⁹ Hilâlin doğuş anını ve dolayısıyla hicri yeni ayın başlangıcını hesapçıların hesaplaması ile belirlemek mümkündür. Hesap yoluyla binde birler, milyonda bir ihtimaller hesaplanabilmektedir. Bu kadar ince hesapların yapılabildiği bir ortamda, yeni doğan hilâlin doğduğu anı da tespit etmek mümkündür. Buradan hareketle açık havada da olsa, kapalı havada da olsa, hesap neticeleri neyi gösteriyorsa doğrudur ve kesindir. Dolayısıyla hesap neticeleri doğrultusunda amel etmek en isabetlisidir, İslâmî açıdan da bir mahsuru yoktur ve câizdir. Buna göre rasathânelerde yapılan hesaplara ve hazırlanan cetvellere (almanaklara) göre Ramazan, hac ve kurban gibi dinî günlerin vakitleri tayin ve tespit mümkündür. Eğer hesaplar hilâlin görüle bilirliliğini gösteriyorsa, ona göre oruca başlanır veya bayram yapılır. Görülemeyeceğini gösteriyorsa da ona göre amel edilir. Bu konuda hesabın neticesinin aksine yapılacak şahitliklere itibar edilmez. Çünkü şehitlikte verilen haber kesinlik değil zannîlik ifade ederler, kesinlik ifade eden delil ve veriler varken zannîlik ifade eden verilere göre amel etmek doğru değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşü de bu yöndedir.²⁰

Bu görüşü ortaya koyanlar görüşlerini Kur'an-ı Kerim, sünnet ve kıyas delilleri ile temellendirmektedirler. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: (*فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ*) “Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak eden kimseler onda oruç tutsun”²¹ Âyet-i kerimedeki “şehide” kelimesi idrak etmek, hazır bulunmak ve yolcu olmamak manasına geleceği gibi ayın girişini bilmek, girişine şahit olmak anlamına da gelmektedir. Bu ikinci mana daha uygun düşmektedir.

Sünnetteki delillere gelince, Hz. Peygamberden (sav) şöyle buyurmuşlardır:

(*لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْا الْهَيْلَالَ وَلَا تَفْطُرُوا حَتَّى تَرَوْهُ فَإِنَّ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَقْدِرُوا لَهُ*)

“Hilâli görünceye kadar oruç tutmayınız, onu görmeden de iftar edip bayram yapmayınız. Havası kapalı olur da göremezseniz, onu takdir ediniz.”²² Hadîs-i şerifteki “takdir ediniz” den kasıt, ayın menzillerini hesaplayınız, bu size yirmi dokuz mu otuz mu olduğunu belirtecektir demektir. Şâfiî âlimlerinden İbn Süreyç Peygamberimizin (sav) bu hadîs-i şeriflerindeki “takdir ediniz” ifadesi ile ilgili şöyle demiştir: “Burada ifade edilmek istenen, ayın menzillerini, hareketlerini hesaplayınız, bu hesapların neticesi size ayın yirmi dokuz mu otuz mu olduğunu

¹⁸ Mercânî'nin bu konudaki yaklaşımını tahlil eden çalışma için bk. Said Ali Kudaynetov, “Şihâbüddîn el-Mercânî ve Şafağın Kaybolmadığı Bölgelerde Yatsı Namazının Hükmü ile ilgili Nazariyesinin Değerlendirilmesi”, *Bilimname* (41) 2020, 97-129.

¹⁹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî, *Hâşiyetü'l-Kalyûbî 'alâ Şerhi'l-Maḥallî 'ale'l-Minhâc* (Beyrut: Daru'l Fikr, t.s.), 2/49; Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübkî, *Fetâva's-Sübkî* (Beyrut: Daru'lMarife, t.s.), 1/209; Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm Sübkî, *el-'Alemü'l-menşûr fi işbâti's-şühûr*, thk. Muhammed Cemaleddin el-Kasimi (Mısır: Kürdistan Matbaası, t.s.), 24; Ebü'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn b. Sübhân el-Kazanî el-Mercânî, *Nâzûretü'l-hak fi farziyyeti'l-işâ'* (Rusya: Kazan Matbaası, h.1287), 45.

²⁰ İrfan Yücel, “Hilâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/1-11.

²¹ el-Bakara 2/185.

²² Bk. Hadîs giriş bölümünde geçti.

belirtecektir demektir. Bu ifade İslâm'ın bu alanda ihtisas sahibi ve uzman olanlara özel hitabıdır. "Sayıyı tamamlatınız" gibi diğer hitaplar ise hesaplamayı bilmeyen sıradan insanlara yönelik hitabıdır."²³ Bir diğer husus da, kameri ayların tespiti ile ilgili sünnetteki "rü'yet" emri, *irşat* için olup, *vücub* için değildir. Bu ayların sınırlarının tespiti hilâlin gözlenmesi ile olabileceği gibi şayet isabetli yapılırsa hesap yolu ile de tespit edilebilir.²⁴

Bir diğer hadîste şöyle buyrulmaktadır.

(إِنَّا أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ لَا نَكْتُبُ وَلَا نَحْسِبُ، الشَّهْرُ هَكَذَا وَهَكَذَا، يَعْنِي مَرَّةً تِسْعَةً وَعِشْرِينَ وَ مَرَّةً ثَلَاثِينَ)

"Biz ümmi olan bir ümmetiz. Yazı yazmayız hesap yapmayız. Ay, ya böyledir veya böyledir" diye parmaklarını göstererek ayın bazen yirmi dokuz gün, bazen de otuz gün olduğuna işaret etmişlerdir.²⁵ Bu hadîs-i şerif, hilâllerin tespitinde hesaplamanın, yazıp çizmenin ne kadar doğru ve haklı olduğunu ifade etmektedir. Burada da belirtildiği gibi ay bazen 29, bazen de 30 çekmektedir. Kamerî aylar otuz günden fazla olmaz. Hesapçının yaptığı da bunu tespitten başka bir şey değildir. Dolayısı ile şer'i şerife tamamen uygun bir tespit yoludur. Sübki "el-Alemü'l-Menşur" adlı eserinde hadîs-i şerifi zikrederken şöyle demiştir: "Burada hesabı kitabı yasaklayan, onu kötüleyen, tenkit eden bir durum mevzubahis değildir. Bilakis bu özelliklerin bizim için bir üstünlük olduğu belirtilmektedir." Yine hadîs-i şerifte hesap yapanın "ay güneşle kavuşum haline geldi veya birbirlerinden ayrıldılar, ay görülebilir veya görülemez" gibi sözlerini kabul etmeme gibi bir şey söz konusu değildir. Belki hadîs-i şerifte, bu neticeleri şer'i bir hükmün dayanağı kabul etmeme, neticesini ay diye tanımlamama ifade edilmek istenmektedir. Zira fetvalarında da şöyle dediler: Bu hadîs-i şerif, ayın bazen yirmi dokuz, bazen otuz çektiğini ifade etmektedir. Oruca hesapla başlanılır diyenler de şüphesiz ki bu yirmi dokuzdan farklı bir şey söylememektedir.²⁶

Hilâllerin tespitinde sadece görmeye (rü'yete) itimat etmenin sebebinin yukarıda zikredilen hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (sav) gayet açık ve net bir şekilde dile getirmektedir. Oda, o günkü şartlarda ümmetin içinde bulunduğu sosyal şartlardır. Toplumda okuma yazma oranının düşük oluşu, ümmetin ağırlıklı olarak ümmi oluşudur. Peygamberde (sav) o dönemin mevcut haline göre uygulanabilecek en uygun yolu göstermektedir. Ama bugün, ümmetin ümmilikten kurtulduğu, okuma yazma oranının oldukça yükseldiği, hesap dalında bir hayli ilerlediği bir ortamda hicri ayların başlangıcını tespit ederken hesaba itimat etmek ve onun verilerine göre hareket etmek zorunlu hale gelmiş görülmektedir.²⁷

Bu konuda bazı kıyaslamalar yolu ile de hesabın muteber bir yöntem olduğu söylenebilir, şöyle ki:

1. Kıyas: Yeni doğan hilâlin konumunu namaz vakitlerinin tespitine kıyaslamak. Bütün âlimler namaz vakitlerini güneşin hareketlerini hesaplayarak belirlemede hemfikirdirler. Bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Hilâlin doğuşunu da ayın hareketlerini

²³ Bk. Mercânî, *Nâzûretü'l-hağ fi farziyyeti'l-ışâ'*, 45; el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 6/98; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 6/270.

²⁴ Yücel, "Hilâl", 18/6.

²⁵ Hadîs birinci bölümde zikredildi.

²⁶ Sübki, *el-Alemü'l-menşûr fi işbâti's-şühûr*, 1/215.

²⁷ DİB age. Tebliğ, s. 22; Yücel, "Hilâl", 18/6; "et-Tazammun el-İslâmi" (İslâmi Dayanışma) adlı Arapça derginin 1400 h./1980 m. yılı Şevval ayı sayısında Arapça bir araştırma yazısı, s. 8;

hesaplayarak belirlemenin bundan bir farkı yoktur. Bu hususta Sübki: namaz vakitlerinin hesapla belirlemede icmâ olduğu gibi hilâlin durumunun da aynı olduğunu belirterek, Allah (cc) her toplumu kendi imkânları ile idrak edip anlayacağı şeylerle mükellef kıldığını bildirmiştir.”²⁸

2. Kıyas: Oruca başlama ve iftar etme vaktine kıyastır. Hesaplama yoluyla belirlenen saat uygulamasına göre imsak ve iftar yapılması mümkündür. Aynı şekilde kameri ayların girişinin sebebi olan hilâlin durumu da hesaplama yolu ile tespit edilebilir. Önemli olan vaktin doğru şekilde belirlenmesidir.²⁹

3. Kıyas: Kutuplardaki vakit uygulamasına kıyastır. Bilindiği gibi yılın genelinde havanın kapalı olduğu, güneşin nadiren görüldüğü kutup bölgelerinde vakitlerin dağılımı normal bölgeler gibi değildir. O yörelerde günlük namaz vakitlerini belirlediğimiz güneşin doğuşu, batışı ve zeval vakti gibi alametlerin çoğu veya tamamı ortadan kalkmaktadır. Aynı şekilde ayın hareketlerine dayanarak belirlediğimiz oruç, bayram ve hac vakitleri de aynı konumdadır.³⁰ Bu gibi bölgelerde yaşayanlarında namaz ibadetini her gün eda etmesi farzdır. Güneşin doğuşu, batışı ve zevali gibi alametler bulunmamasına rağmen, beş vakit namaz vaktinin hesapla belirlenebildiği en yakın bölgenin durumu esas alınır, namaz vakitleri ona göre tayin edilir. Hicri ayların başlangıcı da aynı şekilde hesaplama yoluyla tespit edilir. Çünkü bölgelerde güneşin görünüp kaybolması yirmi dört saatle altı ay arasında değişmektedir. Dolayısıyla buralarda bulunan insanların güneşin batışından sonra hilâli görerek oruç tutması mümkün değildir.³¹ Bir ibadetin vaktini gösteren alametlerin bulunmaması ile o ibadetin bağlı olduğu vakit ortadan kalkmaz, bu durumda vaktin başka bir yöntemle belirlenmesi gerekir.³² Çünkü vakitlerin düşmesi ibadetlerin de düşmesi manasına gelmediği gibi, kanun koyucunun astronomik aletler ve hesap gibi yöntemleri yasakladığı manasına da gelmez. Zira İslâm hukukçuları çoğu zaman ihtiyaç halinde kadınların hayızdan kesilme süresini, innin (iktidarsız) olan erkeklerin durumunu vb. hususları belirlemede hesaba itimat etmektedir.”³³

Ortaya konan deliller göstermektedir ki, İslâm hukuku ve fıkıhçılar astronomik hesabı hepten yok sayıp, vakitlerin tayininde devre dışı bırakmamışlardır. Bilakis, ilmin ve teknolojinin bu kadar ilerlediği bir âlemde daha kesin neticeler veren bir alamet ve yöntem olarak değerlendirmişlerdir.

3. Değerlendirme

Konuyla ilgili söylenenler, Müslümanların yaşadığı coğrafyalardaki sosyal ve siyasi yapılar göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, hesap ve takvime göre amel etmenin daha pratik ve sorunsuz olduğu söylenebilir. İlim ve teknolojinin geldiği noktada hesaplama yöntemiyle mübarek gün ve geceleri belirlemenin isabetli ve gerekli olduğu söylenebilir. Belki niçin hala başka yöntemlere başvuruluyor diye garip karşılanabilir. Ancak kural olarak dinî hükümlerin şer’î delile dayanma mecburiyeti durumu zora sokmaktadır. Din samimiyettir, dinin

²⁸ Sübki, *el-‘Alemü'l-menşûr fî işbâti's-şühûr*, 7/15.

²⁹ Yücel, “Hilâl”, 18/6.

³⁰ İbadet vakitlerinin bazı günlerde yok olduğu bölgelerle ilgili geniş bilgi için Bk. Muhammed Ebu’l Ala el-Benna, *Mecelletü'l-Ezher* (Ezher Dergisi), 1383 h., 25/494.

³¹ İmam Muhammed Bahiyet, “*İrşadüEhli'l-Mille ila İsbatü'l-Ehille*” (Mısır: Matbaatü Kürdistan el-İlmiye, H. 1329), 263.

³² Yücel, “Hilâl”, 18/17.

³³ Bahiyet, “*İrşadüEhli'l-Mille ila İsbatü'l-Ehille*”, 272.

hükümlerini tespitte samimiyet gerektirir. Zira hesaba itibar etmeyi savunanların ortaya koydukları delil, gerekçe ve kaynaklar, çoğunluk âlimlerin (cumhurun), yani rü'yet yöntemini savunanların delilleri yanında oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Dinî bir hükmün isabet gücü ve payı o konudaki şer'î delillerin gücü ile ölçülmektedir. Hâlbuki hesabı vakit belirleme yöntemi kabul eden ve bunu savunanların ortaya koydukları delil ve gerekçeler tartışmalıdır. Hatta delillerden bazıları fıkıh usulüne göre belirlenen şer'î delil özelliklerini taşımamaktadır. Konunun uzmanları durumu şöyle açıklamışlardır.

Hesap yönteminin erken dönem savunucu âlimlerinden ve tabiinin büyüklerinden Mutarrif b. Abdullah eş-Şihhir, İmam Şafiî, İbn Süreyç ve İbn Kuteybe gibi kişilerden nakledilen görüşlerin onlara ait olduğu tezi isabetli görülmemektedir. Bu hususta Muttarrif ve İbn Kuteybe hakkında bilgi veren "Fethu'l-Bârî" müellifi İmam Askalani (ö. 582) ve Maliki mezhebi âlimlerinden hafız Abdülberr'in (ö. 463) şöyle dedikleri nakledilmektedir: "Mutarrif'ten nakledilen hesaba itibar edilme ile ilgili sözün varlığı bile doğru değildir. İbn Kuteybe ise bu gibi konularda söz söyleyecek liyakatte ve kendisine başvurulacak düzeyde birisi değildir".³⁴ İbn Teymiyede Mutarrif b. Eş-Şihhir hakkında şöyle demektedir: "Böyle (hesabın geçerli olduğuna dair) bir görüş ondan nakledilse bile, bu olsa olsa, âlimlerden sadır olabilecek bir zelledir" (yanlışlıkla söyleyebilecekleri bir sözdür).³⁵ Malikilerden İbnü'l-Arabî de İmamı Şafiî'den nakledilen hesaba itibar edilmesi hususundaki rivayetlerle ilgili şöyle demektedir: "Bazı imamlarımız, İmam Şafiî'nin hesaba itibar edilir dediğini anlatmakla yanlış yapmışlardır. O bir dil sürçmesidir, söylenecek bir söz değildir."³⁶

Hesap yöntemini savunanların ortaya koydukları hadisteki; (فَاِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدِرُوا لَهُ) "... Havası kapalı olur da göremezseniz, onu takdir ediniz." ifadesindeki "takdir ediniz" sözünü, ayın evrelerini ve menzillerini hesap ediniz diye yorumlayarak hesabın caiz olduğuna dair delili getirmeleri ise isabetsiz ve yanlış bir yorum olarak değerlendirilmektedir. Çünkü burada mücmel olarak gelen ifadeden kastedilen manayı şerh ve takyit eden ve keyfi yoruma mahal bırakmayan pek çok farklı rivayet vardır. Mesela: فَاِنْ غُبِيَ عَلَيْكُمْ فَاقْمُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ "...eğer ufuk kapalı olur da (hilâli) görmezseniz Şaban ayını (otuza) tamamlayınız". فَاِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْمُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ "...ufuk kapalı olur da hilâli görmezseniz sayıyı (içinde bulunduğunuz ayı) otuza tamamlayınız."³⁷ vb. rivayetler bunlardan bazılarıdır. Hadîs âlimleri aynı konudaki farklı rivayetlerde birini öbürünün tefsiri ve şerhi olarak kabul etmişlerdir. Askalanî hadîsteki "takdir etmeyi" şöyle yorumlamıştır: "Âlimlerin çoğunluğu (cumhuru ulema) hadîs-i şerifteki takdir etmekten kastı açıklarken şöyle demişlerdir: Ayın başında (hilâle) bakın, ondan sonra otuz gün sayın demektir. Çünkü bu konudaki diğer farklı rivayetler, konuya açıklık getirmekte ve buradaki kastedilen manayı açıklamaktadır. O da Hz. Peygamberin (sav) "Sayıyı otuza tamamlayınız" buyurması ve bu manayı ifade eden diğer hadîsleridir. Hadîsi en iyi açıklayan ve tefsir eden yine hadîslerdir."³⁸ İmam Malik de takdir etmeyi sayıyı tamamlamak olarak

³⁴ Bk. el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, 4/97.

³⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, 25/182.

³⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Ali b. Muhammed Neccar (Kahire: Daru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiye, 1967), 1/82.

³⁷ Yukarıda zikredilen rivayetler ve benzerleri, Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim ve diğer hadîs kitaplarında zikredilmiştir. Daha geniş bilgi ve farklı rivayetler için bk: Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*. 2/229; Müslim, "Kitabü's-Sıyam", 2/759; Nesai, 4/133; Tirmizi, "Kitabü's-Sıyam", 2/97.

³⁸ el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, 4/96.

anlamıştır.³⁹ Münziriye (ö. 656) göre de buradan başka bir mananın çıkartılması mümkün değildir, bu konudaki farklı rivayetler konuya açıklık kazandırmışlardır.⁴⁰

Hadîs imamları “takdir etmeyi” bu şekilde şerh edip açıklarken, İslâm hukuku âlimlerinin ezici çoğunluğunun da aynı görüşü paylaştığı görülmektedir. Mesela Maliki mezhebi imamlarından Zeki es-Sakli el-Maziri’nin (ö. 530) bu konuda şöyle dediği nakledilir: “Fıkıhçıların çoğunluğu (cumhuru) Hz. Peygamberin (sav) “takdir ediniz” sözünü şöyle yorumladılar: Burada murat edilen diğer hadîslerin tefsir ettiği gibi sayıyı otuza tamamlamaktır. Aksini söyleyip de, buradan murat yıldızların hesabıdır demek caiz değildir. Eğer insanlar böyle bir şeyle mesul tutulurlarsa bu onlara sıkıntı verir. Çünkü hesabı belirli kişiler bilmektedir. Hâlbuki hüküm koyucu insanların çoğunluğunun bileceği şeyleri emretmektedir.”⁴¹ Şafiî mezhebinden İmam Nevevi Sahih-i Müslim şerhinde; “takdir ediniz” ifadesini şöyle açıkladı: “İmam Şafiî, İmam Malik, İmam Ebu Hanife ve gelmiş geçmiş âlimlerin çoğunluğu “takdir ediniz” in manasını sayıyı otuz güne tamamlamak olarak belirttiler.”⁴²

Bu konuda öne sürülen diğer bir delil de Hz. Peygamber’in (sav); “Biz ümmi bir ümmetiz, yazı yazmayız, hesap yapmayız ...” hadîsidir. Bu hadîsinde hesap yönteminin gerekliliğine delalet ettiğini söylemek isabetli değildir. Zira hadîs hesabı kitabı bilmemeyi değil, bu konuda hesaba, yazıya çizmeye gerek olmadığını ifade etmektedir. Ümmetin bu konuda yazıp çizmemesi, hesap yapmaması demek, onun caiz olmaması veya ümmetin hesap yapmaktan aciz olduğu manasına gelmez. İslâm hukukçularının ve hadîsçilerin ifadeleri bunu göstermektedir. Mesela; Hanefî mezhebinden Bedreddîn Aynî (ö. 855) Mirgatü’l-Mefatih adlı eserinde hadîsi şerh ederken şöyle demektedir: “Burada kastedilen mana, münecimlerin, hesapçıların yapa geldikleri iş bizim yolumuz ve sünnetimiz değildir. Bizim bu konudaki bildiğimiz ayın görülmesine bağlıdır. Biz onu bazen yirmi dokuz günde görürüz, bazen de otuz.”⁴³ Fethu’l-Bari sahibi İbn Hacer ve Umdetü’l-Kari sahibi İmam Aynî de hadîsi şöyle şerh etmişlerdir: “Hadîs aslında genel görünümü ve anlamıyla hesaba binaen hüküm vermeyi yasaklıyor. Hz. Peygamberin (sav) daha önce zikredilen “...eğer ufkunuz kapalı olursa sayıyı otuza tamamlayın” hadîs-i şerifi de durumu açıklamaktadır. Bu ve benzeri rivayetlerin hiçbirinde Efendimizin (sav), (böyle bir durumda) hesapçılara, münecimlere sorun gibi bir kayıt söz konusu değildir.”⁴⁴ Maliki mezhebi fakihlerinden ve hadîsçilerinden Muhammed ibn Baddal (ö. 366) hadîsi açıklarken şöyle demiştir: “Biz oruç ve diğer ibadetlerimizin vakitlerini belirlerken hesap yapma ve yazıp çizme gibi şeylerle mükellef değiliz. Bizim ibadetlerimiz açık, net, belirgin, hesap bilen veya bilmeyen herkesin anlayabileceği ölçülere ve alametlere bağlıdır.”⁴⁵ İbnü’l-Arabî de konuyla ilgili şöyle demektedir: “Burada hüküm “rü’yet”e bağlanmıştır. O bütün insanlar için mümkün olan bir

³⁹ Bk. İbnAbdülber, Fethu’l-Bari, 2/39; İbn Rüşd, Ebü’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Muqaddimât*, (Beyrut: Daru’s-Sadir, t.s.).

⁴⁰ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/82.

⁴¹ Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buĥârî* (Beyrut: Tıbaatü’l Münüriyye, t.s.), 10/271; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân* (Beyrut: Daru Kitabi’l-Arabi, 1325 h.), 2/301; Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekeriya, *Sahihü’l-Müslim bi Şerhi’n-Nevevî* (Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, t.s.), 7/189.

⁴² Nevevi, *Sahihü’l-Müslim*, 1/189.

⁴³ Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, 2/503.

⁴⁴ Aynî, *Umdetü’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buĥârî*, 10/286; İbn Hacer el-Heytemî Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *Tuhfetü’l-Muhtâc* (Halep: Matbaatü Mustafa el-Babi, 1972), 4/102.

⁴⁵ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 10/287.

olaydır. Zira Yüce Mevla farz ibadetlerin sebeplerini herkesin anlayabileceği açık ve görülebilir delil ve gerekçelere bağlamıştır. Çünkü onların arasında âlim olanı da var, cahil olanı da. Zeki olanı da var olmayanı da. Müşahede ve rü'yet bütün bu insanlar için mümkün olan bir alamettir. Buradan hareketle, İbn Süreyc ve bazı tabiinden rivayet edildiğine göre yıldızların derecelerine ve inceliklerine göre hareket etmek geçersiz hale gelmektedir.”⁴⁶

Kıyas yoluyla getirilen deliller de isabetli görülmemektedir. Yeni hilâlin tespiti namaz vakitlerinin girişine kıyaslanarak her ikisinin de hesaplama yöntemiyle belirlemenin dinen bir mahsuru yoktur demek doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Bazı âlimlerin ileri sürdükleri bu görüş ve iddia ümmetin âlimlerinin çoğunluğuna (cumhura) göre itibar görmemiş ve reddedilmiştir. Zira İslâmi usüllerin ruhuna uymamaktadır. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’de⁴⁷ İslâm hukukunun usûlü mesabesinde olan külli kaidelerden birisinde şöyle denmektedir: “Mevridi nasta içtihadı mesağ yoktur.⁴⁸ Yani hakkında şer’î nass mevcut olan bir meselede artık içtiha, zaid ve nassın hilafına hüküm batıldır. Hicri ayların girişini belirleme yöntemi ile ilgili Hz. Peygamberden farklı rivayetlerle pek çok hadis nakledilmiştir. “Hilâlin rü’yet yöntemiyle sübutu” bölümünde örneklerini naklettiğimiz bu rivayetlerin tamamı da hilâli görmenin esas olduğunu bildirmektedir. Hiçbir rivayette görme (rü’yet) kavramının haricinde bir kavram geçmemiştir. Arap dilinde bilmeyi ifade eden (a-li-me, a-ri-fe, fe-hi-me vb.) kelimeler olmasına rağmen hadis-i şeriflerde varit olan sadece “rü’yet” (görme) kelimesidir. Hz. Peygamberin (sav) sözlü (kavli) sünnetinde bu şekilde gelen naslar, fiili sünnetiyle de teyit edilmiştir. Dokuz ramazan yaşayan Hz. Peygamber (sav) mübârek ayların belirlenmesini her daim gözle görerek yapmıştır. Bu denli açık ve net nassın ve delillerin olduğu bir yerde yeni içtihatlarda bulunmak ve farklı yöntemlere başvurmak isabetli görülmemektedir.

Şâri hüküm bina etme noktasında ay ile güneşi birbirinden farklı değerlendirmiştir. Bu hususu Maliki mezhebinden imam el-Karafi (ö. 684) şöyle ifade etmektedir: “Burada anlaşılması gereken fark şudur. Erken dönem âlimler ve onların yolunu takip edenler, Allah-u Teâlâ’nın namaz vakitlerini güneşin hareketlerine göre tanzim ettiğini şu ayet-i kerime ile ifade ederler: “Gündüzün güneş döndükten sonra (güneş döndüğü için) namaz kıl”⁴⁹ Bir diğer ayet-i kerime de: “Haydi, siz akşama ulaştığınızda (akşam ve yatsı vaktinde) sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine yettiğinizde Allah’ı tesbih edin (namaz kılın), ki göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur.”⁵⁰ Ayet-i kerimeler, haber verdiği bu vakitlerde bu namazları kılmayı emretmektedir. Kim bu sebebin varlığını bilirse, hangi yolla öğrenirse öğrensin sebebin gerektirdiği hükmü yerine getirmesi gerekir. Ama hilâllerde durum farklıdır. Çünkü hüküm koyucu şâri’ burada hilâlin güneş ışınlarından çıkışını ve çıkmış olduğunu bilmeyi orucun sebebi olarak kabul etmemiştir. Bilakis, güneş ışınlarından çıkmış hilâlin görülmesini “rü’yeti” sebep kabul etmiştir. Dolayısı ile rü’yet gerçekleşmedikçe şer’î sebep oluşmamış demektir. Sebep oluşmadan da hüküm sabit olmamaktadır. Burada ifade edilmektedir ki, şeraitin sahibi hilâlin güneş ışınlarından çıkmış olmasını, orucun mücerret sebebi kabul etmemiştir. Bu hususu haber veren Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuşlardır: *صُومُوا لِرُؤْيَيْتِهِ وَافْطُرُوا لِرُؤْيَيْتِهِ* “Hilâli gördüğünüz

⁴⁶ Ebû Bekir İbn Arabî, *Arızatü'l-Ahvazi*, 3/209.

⁴⁷ Mehmet Âkif Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/231.

⁴⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi), 1/259.

⁴⁹ el-İsrâ 17/78.

⁵⁰ Rûm Sûresi 30/17-18.

zaman -rü'yet gerçekleştiği için- oruç tutun, onu gördüğünüz için bayram yapın." Burada hilâl güneş ışınlarından çıktığı zaman veya çıktığını bildiğiniz zaman dememiştir. Hâlbuki namaz hususunda "Gündüzün güneş döndükten sonra namaz kılınız"⁵¹ buyurarak, güneşin dönmesini, zeval vaktini yeterli sebep kabul etmiştir."⁵²

Konu ile ilgili ileri sürülen en yaygın iddia veya delil ise hesap verilerinin kesinlik ifade etmesidir. XXI. asırda ilmin ve teknolojinin bu kadar ilerlediği, saniyenin binde birlerinin bile hesap edilebildiği uzay çağında, bu gerçeklerin göz ardı edilip rü'yet gibi bir yöneme başvurmanın anlaşılabilir olmadığıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi, hesap verilerinin kesinlik ifade ettiği ittifakla bütün âlimler tarafından kabul edilmektedir. Namaz vakitlerinin belirlenmesinde, ay ve güneş tutulma anının tespiti vb. konularda hiçbir âlim hesap ile amel etmeye itiraz etmemektedir. İhtilaf konusu olan ayın görülmesine bina edilen hükümlerin sübutundadır. İslâm'ın dinî delil olarak kabul ettiği dayanaklarda ayların tespit yöntemini rü'yet veya önceki ayın sayısını otuza tamamlama olarak sınırlamıştır. Hesap yoluyla belirleme yöntemi İslâm'ın öngördüğü bir yol olarak zikredilmemektedir. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi âlimlerin ağırlıklı görüşü hesap yöntemi kullanılarak yapılan bir tespit ile orucun tutulamayacağı yönündedir. İslâm hukukçularının çoğunluğunun içtihat ve fetvaları da bu görüşü teyit etme yönündedir. Mesela; hesaplama yöntemiyle tutulan ramazan orucu sahih olmadığı gibi, o şahsın bu tavrı ve hareketi nedeniyle de günahkâr olacağı ifade edilmektedir. Aynı şartlarda oruçlu iken bayram yaparsa, sahih olan görüşe göre üzerine kefaret gerekir. Bu durum Hanefî, Maliki, Şafiî ve Hanbelî gibi dört mezhebin kaynaklarında açık ve net bir şekilde ifade edilmektedir. Konuyu uzatmamak adına fıkıh kitaplarındaki nasları nakletmeyip sadece kaynaklarına işaret etmekle yetineceğiz. Arzu eden kaynaklara müracaat edebilir.⁵³

İslâm hukukçularının rü'yet ile hesabın çelişmesi halindeki görüşleri de benzer yöndedir. Eğer şahitlerin şahitliği ile hesabın verileri çelişir ise, Mesela; şahitler 29. günü güneş doğmadan önce eski hilâli, 30. gecede de yeni hilâli gördüklerine şahitlik etseler, hesap ile amel edenlerde bunun astronomik olarak mümkün olmadığını, hesap verilerine göre hilâlin aynı günde hem doğudan hem de batıdan görülemeyeceğini, zira ay ile güneş arasında kavuşum süreci olmadan ve kavuşumdan sonra (7-8 derecelik) bir süre geçmeden yeni hilâlin görülemeyeceğini ileri sürüp itiraz etseler bile esas ölçü rü'yet ile ilgili şahitliktir. Böyle uç bir durumda bile İslâm hukukunun temel prensiplerinden olan şahitlik sistemine dayandırmışlardır. Şahitlik sistemi genel anlamda Müslüman'ın emin ve güvenilirlik özelliği üzerine bina edilmiştir. Hukuki meselelerde mesela; hırsızlığın, zinanın, cinayetlerin tespitinde vb. hukuki kararlarda hep şahitlik uygulamasını esas alınarak hükümler verilmiştir. Karar verme mekanizmasında şahitlik esasına göre amel etmek İslâm hukuk anlayışının bir gereği olmuştur. Dolayısı ile hilâlin sübutu vb. konularda şahitliğinin itibarsızlaştırılması İslâm'ın bu usulüne uygun düşmemektedir. Kaldı ki yakın tarihimizde şahit olunan bazı durumlar da rü'yet-i hilâl konusunda şahitlik uygulamasını teyit etmektedir. Müslümanlar farklı zamanlarda farklı yörelerde hesaba ve takvime göre hilâli görmenin mümkün olmadığı söylenen durumlarda gruplar halinde hilâli gördükleri nakledilmiştir. Çeşitli İslâm ülkelerindeki Müslümanların zaman zaman sergiledikleri

⁵¹ el-İsrâ 17/78.

⁵² Karâfi, "el-Furuk", 102. Mad., 2/179.

⁵³ Bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/387; Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 2/502; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 6/280; İbn Hacer, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, 4/98; İbn Kudâme, *el-Muğnî eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/26; Buhâtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ*, 2/316; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, 25/133.

uygulamalar bunun örneğidir.⁵⁴ Onun için, şahitliğin zan ifade ettiği, hesabın ise kesinlik ifade ettiği iddiası kabul görmemiştir. Mesela; İbn Abidin bu söz konusu durumda hesaba göre amel edilmesi caizdir diyen Şafîî âlimlerinden Sübki'ye cevaben şöyle demektedir; "Muhakkak ki bu üç konuda da uyulup amel edilmesi gereken husus şahitlerin şahadetidir, Çünkü şahadet şari'in yakın mertebesinde kabul ettiği bir delildir. Bu konuda Sübki'nin söylediği söz, son dönem fıkıhçıların pek çoğunun kabul etmeyip reddettiği bir husustur" dedikten sonra, şari'in hesabı kabul etmediğini ve onu bu hususta yok saydığını ifade etmiştir."⁵⁵ İbn Abidin'in ifadesinin benzeri ifadeler Şafîî mezhebinin muteber kaynaklarında da nakledilmektedir.⁵⁶

Hilâllerin tespitinde şahitlik ve hesap yöntemi söz konusu olduğunda bir handikap daha ortaya çıkmaktadır. Şahitlik dinî mahiyet arz eden ibadet ve akitlerde aranan bir özelliktir. Konu ibadet olduğu içinde şahidin Müslüman ve de adil olması aranmaktadır. Buradaki adaletten maksat şahitlik yapacak Müslüman'ın içki, kumar ve zina gibi büyük günahları işlememiş olması veya küçük günahlarda ısrarcı olmaması olarak ifade edilmektedir. Hesaplama yönteminin, aynen şahitlik gibi bazı ibadetlerin farz olmasında esas kabul edilmesi gibi bir durumda, şahitte aranan Müslüman olma ve de adil olma özelliklerinin hesabı yapan kişilerde de aranması durumu ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki dünyada ve İslâm coğrafyasında hazırlanan takvimlerin tamamı Greenwich Gözlemevi'nde⁵⁷ Hıristiyanların hazırladığı cetvellere ve yıllıklara (almanaklara) göre hazırlanmaktadır. Müslümanların ibadetleri de bu cetvellere dayanılarak yapılan yöntem, yani hesap üzerine bina edilmektedir. "Bu noktada hesap yapanın dinî konumu fark etmez, hesap herkese göre aynı hesaptır" demenin vaziyeti kurtardığı söylenemez. İbadetlerin sıhhati için nasıl ki şahitlerde adalet vasfı aranıyorsa, hesabı yapanlarda da bu özelliğin aranması beklenebilir. Zira hesap yapan kişinin verdiği bilgide sonuçta bir haberdir. Kur 'anı Kerimde fâsık kişinin getirdiği haberinin araştırılması hatırlatılmaktadır.⁵⁸

Sonuç

Çalışmamız gösteriyor ki, asr-ı saadette başlayıp yakın tarihlere kadar Müslümanlar toplumlarda ve coğrafyalarda uygulanagelen usûl, ibadetlerini üzerine bina ettikleri yöntem rü'yet-i hilâl veya sayıyı otuza tamamlamadır. Sahabe-i kirâmdan bu uygulama hakkında herhangi farklı bir görüş nakledilmemiştir. Onların izini takip eden Ebû Hanife, İmam Malik, İmam Şafîî ve Ahmed b. Hanbel gibi mezhep imamaları da aynı görüşte ittifak etmişlerdir. İslâm hukuku ile ilgili kaynaklarda ümmetin âlimlerinin konu hakkında icmâya vardıkları nakledilmiştir. Müslümanlar erken dönemden günümüze buldukları coğrafyalarda bu yolla

⁵⁴ Yaşanan bazı olayları bu uygulamalara örnek olarak zikredebiliriz. Mesela, Türkiye'nin yetiştirdiği değerli ilim erbabından muhterem Emin Saraç hoca efendi yıllar önce İstanbul Fatih camiinde akşam namazından sonra caminin avlusundan cami cemaati ile beraber Türkiye'nin hesabından bir gün önce ramazan hilâlini gördüklerini birkaç kez sohbetlerinde ifade etmişlerdir. Daha da canlı bir örnek olarak ben kendim ve bir gurup arkadaşım Mekke-i Mükerrreme'de öğrenci olarak bulunduğumuz 1980'li yıllarda Arafat civarında piknik ortamında bulunduğumuz esnada ramazan hilâlini Türkiye'nin hesabına göre bir gün öncesi bizzat görmüştük. Zaman zaman farklı dostlardan ve arkadaşlardan benzer hikâyeler hep nakledile gelmiştir. Yani Müslümanların tecrübe ve deneyimleri de bu durumun şahidi konumundadır.

⁵⁵ Bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/387; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn* (Pakistan: y.y., 1980), 1/243.

⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/93.

⁵⁷ Greenwich Gözlemevi: 1675 yılında İngiltere Kraliyet Rasathanesi ismiyle, II. Charles tarafından Londra'nın Greenwich kasabasında tesis edilen, başlangıç meridyeninin üzerinden geçtiği kabul edilen bir gözlemevidir.

⁵⁸ Hucurât 49/6.

ibadetlerin vakitlerini, dinî gün ve gecelerini belirlemişlerdir. Bu yöntem “kolaylaştırın zorlaştırmayın” kuralını vazeden ve Müslümanları güçlerinin üstünde bir yükü sorumlu tutmayan İslâm’ın ruhuna uygun olmalıdır. Yeryüzünde insanlar farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde ve farklı sosyal düzeylerde hayat sürmektedirler. Müreffeh bir şekilde ilmi ve teknolojik imkânların yaygın olduğu şehirlerde ve mekânlarda hayat sürenler olduğu gibi, her türlü medeni imkânlardan yoksun sahralarda ve mezralarda hayatını idame ettiren Müslümanlar da vardır. Farklı hayat şartlarında yaşayan Müslümanların her biri aynı ibadetlerden sorumludur. Hüküm koyucu otorite (şâr’i), hicri ayların başlangıcını belirlemede ölçü ve esas olarak, tanımı kolay, açık, net, değişken olmayan, her kesimden insanın kolayca anlayabileceği düzgün bir alamete, değişmez bir ölçü ve yönteme bağlamıştır. Bu öyle bir ölçü ki, sadece uydu kentlerde oturanların ve teknolojik imkânlara sahip olanların değil, sahralarda, çadır kentlerde ve ilkel ortamlarda oturanların da anlayıp uygulayabileceği pratik bir ölçüdür.

Müslümanlar arasında dinî gün ve geceleri tespit yöntemindeki bu problemi ortadan kaldırmak, Müslüman coğrafyalarını memnun edecek bir çözüm üretebilmek için bir takım ilmi, içtimai ve akademik çalışmalar yapılmaktadır. Yakın tarihimizde bu gayretlerden bazalarına şahit olduk ve oluyoruz. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, Suud-i Arabistan’da Dünya İslâm Birliği’nin, Kuveyt, Malezya ve değişik İslâm ülkelerinde belirli merkezlerin yaptığı Rü’yet-i Hilal çalışmaları bunların en bariz örnekleridir. 1989 yılına kadar periyodik olarak devam eden bu uluslararası Rü’yet-i Hilâl konferansları Diyanet İşleri Başkanlığının 1989’da aldığı bir karar ile durdurulup Kandilli Rasathanesince onaylanan cetvel ve rü’yet haritalarına havale edilse de Müslüman coğrafyalardaki Ramazan, hac ve kurban günlerindeki dağınıklığın devam etmesi son yıllarda konuyu tekrar Başkanlığın gündemine taşımıştır. Son olarak Başkanlığın çağrısı ile Uluslararası Hicri Takvim Birliği Kongresi İstanbul’da 28-30 Mayıs 2016 (21-23 Şaban 1437 h.) tarihleri arasında düzenlenmiştir. Kongreye, İslâm ülkelerinin ilgili bakanlıkları, fetva kurulları, çeşitli fıkıh kurul temsilcileri, bilim insanları, fakihler ve astronomlar katılmışlardır. Yapılan müzakereler sonunda daha önceki yıllarda yapılan toplantılarda varılan sonuçları teyit eden bir dizi kararlar alınmıştır. Bu kararların ilkinde şöyle denilmektedir: “Kameri ayın başlangıcını tespitteki temel ilke, ister çıplak gözle olsun ister modern astronomik aletlere bağlı gözlemle olsun, hilâlin görülmesidir. İhtilaf-ı matalia (yani hilâlin farklı zamanlarda farklı yerlerde görülmesine) itibar edilmez. Bir diğer ifade ile hilâl dünyada her hangi bir yerde görüldüğü zaman diğer yerlerde de görülmüş kabul edilir.”⁵⁹

Söz konusu toplantılarda alınan kararlarda tavsiye edildiği gibi, gözletme faaliyetlerini ve diğer hususları takip etmek üzere rüyet-i hilâl konusunda çalışmalar ve incelemeler yapacak uzman bir heyet (rü’yet kurulu) oluşturulabilir. Herhangi bir dayatma yapmadan, fıkıhçıların ve astronomi âlimlerinin ortaya koyduğu içtihad ve veriler doğrultusunda her kesimin kabul edebileceği bir yöntem ve uygulama ortaya konulabilir. Böyle bir çalışma hiç de imkânsız değildir. Özellikle günümüzde ilmi çalışmalar, iletişim vasıtaları ve teknolojinin gelişmeler bu fırsatı sağlamaktadır. Bilindiği gibi, gözlem evlerinde veya diğer araştırma merkezlerinde hesap cetvelleri (almanaklar) ve rü’yet haritaları çıkarılmaktadır. Bu haritalar ve cetveller sayesinde hilâlin kavuşum anı, ne zaman ve nereden görülebileceği, ufukta ne kadar kalacağı gibi hususları

⁵⁹ Bk: Diyanet İşleri Başkanlığı “Haber Bülteni” Temmuz 2016, Sayı 307, s.3; <http://istanbul.diyaret.gov.tr/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&contentid=233>, 30.5.2016 (11.09.2016)

en kesin bir şekilde tespit etmek mümkündür. Hatta seneler sonrasının hesapları yapılmakta ve cetvelleri hazırlanmaktadır. Öbür yandan ümmetin birikimi, deneyimi ve âlimlerin çözümleri ortadadır. Çoğu âlimler (cumhur) nezdinde hilâllerin tespiti konusunda dinî bir dayanak ve kaynak olarak kabul görmediği ifade edilen hesabın neticeleri, ümmetin âlimlerinin benimsediği yöntem ve deliller ile temellendirilerek problemin halli mümkün görülmektedir. Oluşturulacak uzman heyetler tarafından hesabın belirlediği yer ve zamanda ister çıplak gözle olsun ister modern astronomik aletlerle gözetleme yapıp, elde edilen sonuç uzmanların şahadeti ile Müslümanlara duyurulur ise az önce zikredilen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlediği Uluslararası Hicri Takvim Birliği Kongresi'nde alınan kararlar da uygun amel edilmiş olur. Diğer yandan rü'yet ve hesap gibi her iki yöntem ile de amel edilerek dinî kaynakların öngördüğü şekilde sorumluluk yerine gelmiş olur.

Günümüz dünyasında imkânlar o kadar gelişti ki, kıtalar ötesinde uçan bir kuşun kanat çırpmalarını, rüzgârda sallanan dalların endamını, futbol sahalarında birbirine çalım atan insanların hareketlerini en ince detayına kadar görüp müşahede ediyoruz. Değişik aktiviteler için ortaya konan bu tür çalışmaların ve gayretlerin Müslümanların ibadetlerinin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesinde de gösterilerek, rü'yeti hilâl konusunda gündemden düşmeyen münakaşaların halledilmesi mümkün görülmektedir. Hilâllerin tespitinde izlenecek bu yolla hem Müslümanların ilmin ve teknolojik gelişmelerin kolaylıklarından ve güzelliklerinden istifade etmesi sağlanır, hem de İslâm hukukunun temel ilkelerine uyulmuş olur. Hukuki işlemlerde hukukçuların şahitlik müessesesinin işlevliği gibi konularda gösterdiği hassasiyete ve ümmet-i Muhammed'in geçmişteki birikim ve tecrübesine uygun bir yol izlemiş olur.

Son yıllarda Türkiye ve dünyada bu uğurda sergilenen gayret ve çabalar göstermektedir ki, bugün artık dinî gün ve gecelerin tespitindeki yöntem problemini Müslüman coğrafyaların gündeminden çıkarmak gayet olağan hale gelmiştir. Gösterilen gayretlerin ve yapılan çalışmaların hayırlı neticelerini en yakın zamanda görme dileklerimizle...

Kaynakça

- Aydın, Mehmet Akif. "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/231-235. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bahiyet, İmam Muhammed. "*İrşadü Ehli'l-Mille ila İsbâtü'l-Ehille*". Mısır: Matbaatü Kürdistan el-İlmiye, H. 1329.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-u İslâmiye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, t.s.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru Kitabi'l-Arabi, 1325 h.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî*. Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, ts.
- el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Tıbaatü'l Münüriyye, t.s.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- el-Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ*. 4 cilt. Kahire: Mektebetü'n-Nasri'l Hadîs, t.s.

- el-Heytemî, İbn Hacer Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-Muhtâc*. Halep: Matbaatü Mustafa el-Babi, 1972.
- el-Kalyûbî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme. *Hâşiyetü'l-Kalyûbî 'alâ Şerhi'l-Maḥallî 'ale'l-Minhâc*. Beyrut: Daru'l Fikr, t.s.
- el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali. *Mirḳâtü'l-mefâtîḥ*. İslahü'l-Metabi Matbaası, b.y. ts.
- el-Mercânî, Ebü'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn b. Sübhân el-Kazanî. *Nâzûretü'l-haḳ fi farziyyeti'l-'işâ'*. Rusya: Kazan Matbaası, h.1287.
- en-Nesâî, Ebü Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî. es-*Sünen*. nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf. Kahire: y.y., 1382/1962
- en-Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Sahihü'l-Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, t.s.
- en-Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerḥu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Daru'l-Fikir, ts.
- es-Sââtî, Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ. *Bulûḡu'l-Emânî*. Fahu'r Rabbani Matbaası, ts.
- es-Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm. *Fetâva's-Sübkî*. Beyrut: Daru'l-Marife, t.s.
- es-Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm. *el-'Alemü'l-menşûr fi işbâti's-şühûr*. thk. Muhammed Cemaleddin el-Kasimi. Mısır: Kürdistan Matbaası, t.s.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddül-muhtâr*. Mısır: Mustafa Halebî Matbaası, 1966.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebü Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî. *el-Muḡnî eş-Şerḥu'l-kebîr*. Beyrut: Daru Kitabü'l-Arabî, 1972.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Muḳaddimât*. Beyrut: Daru's-Sadır, ts.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Mecmû'u fetâvâ*. nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî. Riyad: y.y., 1381.
- İbnü'l-Arabî, Ebü Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*. thk. Ali b. Muhammed Neccar Kahire: Daru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiye, 1967.
- İmam Mâlik, Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvaḫḫa'*. nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf. Kahire: y.y., 1382/1962.
- Kudaynetov, Said Ali. "Şihâbüddîn el-Mercânî ve Şafağın Kaybolmadığı Bölgelerde Yatsı Namazının Hükmü ile ilgili Nazariyesinin Değerlendirilmesi". *Bilimname* (41) 2020, 97-129.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîḥ*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Yücel, İrfan. "Hilal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/1-11. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Rabıtatü'l-Alemi'l-İslami ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tertip edilen ancak basılmayan tebliğler ve kararlar:

- Tebliğ, “Bülğatü'l-Matali fi Beyani'l-Hisap ve'l-Metali” Cidde’de yapılan Uluslararası Fıkıh Kongresi’ne üye Dr. Muhammet Abdüllatif tarafından H.1406 yılında sunulan tebliğ.
- Tebliğ, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 1978 yılında (H. 1398) İstanbul’da yapılan Rü’yet Toplantısı’na sunduğu tebliğ.
- Tebliğ, Dünya İslâm Birliği’nin (Rabıtatü'l Alemü'l İslâmi’nin) 1985/1406 yılında düzenlediği Uluslararası Fıkıh Kongresi’ne “Hicri Ayların Aynı Anda Başlaması” ile ilgili sunulmuştur.
- Tebliğ, Hazırlayan ve sunan; Dr. Bekir b. Abdullah Ebu Zeyd, “Hicri ayların başlangıcını belirlemede hesabın durumu ve rü’yette birliği teminetme”
- Tebliğ, Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı ve Rabıtatü'l-Âlemilİslâmi’nin (Dünya İslâm Birliği’nin) Cidde’de H. 1405 yılında yapılan Fıkıh Kongresi’ne sunulmuştur.
- Kararlar, Dünya İslâm Birliği – Rabıtatü'l Alemi'l-İslâmi’nin - Fıkıh Kongresi’nde H. 1398 birinci dönemden H. 1405 sekizinci döneme kadar alınan kararlar.
- Kararlar, Rü’yeti Hilâl ile ilgili, İslâmi Araştırmalar kongresinin (1966/1386) yılında Kahire’de yaptığı toplantıda aldığı kararlar.